

і соціально сформованою цілісністю індивідуальних рис народу, що відрізняють його від інших і становлять докінчену його характеристику;

– практика існування в католицькій Речі Посполитій самоуправної, юридично захищеної (за всієї умовності такого захисту в дійсності) православної Київської митрополії сприяла виробленню в українській православної ієрархії "західної" моделі несимфонійного співіснування світської та церковної влади, що було неможливим у одновірній Московській державі з її домінуючим візантизмом, деспотичним диктатом світської влади церкви, ієрархії, кліру, монастирям. Розуміння ченцями-інтелектуалами цих особливостей дозволило виробити в діяльності вітчизняних монастирів своєрідний алгоритм стосунків з Московською державою та церквою: підтримувати добросусідські стосунки, церковні, освітньо-культурні, видавничі контакти, надавати кадрову, отримувати матеріальну допомогу, "милостину" тощо, проте не доводити ці стосунки чи контакти до залежності та підпорядкування, тим більше – погоджуватися на приєднання Київської митрополії до Московського патріархату;

– разом з тим, освічене чернецтво, в силу своїх станових і освітніх особливостей, сприяло виробленню і закріпленню у вітчизняній історіографії ідеології і мотивації доцільності "піддання" Б. Хмельницького "з всею Україною по обох сторонах Дняпра" "православному ц[а]рю"¹³⁹, де мотив об'єднання з одновірним російським народом і "одновірним монархом" заради захисту від "латинства" був чи не найпріоритетнішими¹⁴⁰. Поза сумнівом, що православне чернецтво зіграло не останню роль і в поширенні стереотипу "воз'єднання" для означення політичного і правового акту Переяславської ради 1654 р., хоч, за оцінками сучасних істориків-правознавців, юристів-міжнародників, це був акт піддання України під протекторат Московської держави, що набирала сили. Як і у випадку з релігійною унією 1596 р., нерівноправні сторони не могли здійснити "воз'єднання", властиве рівним політичним чи церковним партнерам; Україна була слабшою, вона *просила*, і могла бути лише *присьданою*.

Таким чином, захищаючи інтереси української церкви і свої власні, українське чернецтво виявилось втягнутим більшою чи меншою мірою у круговерть повстансько-визвольних змагань та їх наслідків, досить швидко перетворилося з рутинного виконавця богослужбових, обрядових функцій та аскетичних вправ у помітний фактор динамічних соціально-політичних та національно-духовних процесів в Україні XVII ст., витворивши тим самим один з найактивніших періодів історії вітчизняного чернецтва.

¹³⁹ Софонович Феодосій. Хроніка з літописців стародавніх.- С. 231.

¹⁴⁰ Див.: Письмо архимандрита Киево-Печерской лавры Иннокентия Гизеля к гетману Петру Дорошенку... – С. 230.

НАВЧАННЯ ЮГОСЛОВ'ЯН У КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ (1900-1918 рр.)

Навчання православних югослов'ян (сербів, чорногорців, македонців, боснійців і герцеговинців) у Київській духовній академії (КДА) впродовж 1900-1918 рр. було продовженням традиції, закладеної у попередні століття щодо пріоритетного здобуття вищої освіти південними слов'янами на території Російської імперії. Не лише югослов'яни навчалися в Київській академії, а також болгари, румуни, сірійці, чехи, греки та інші православні іноземці. Проте при виборі навчального закладу ці студенти намагалися обирати ті з них, які знаходились на території України. Офіційно така позиція пояснювалася теплими кліматичними умовами, які більше нагадували їм рідну природу. Проте важливими були й позитивні відгуки, які поширювалися за кордоном про південноруські (українські) навчальні заклади. Саме тому югослов'яни навчалися переважно в київських, харківських та одеських навчальних закладах. На початок XX ст. навчання іноземців на території Російської імперії Російська православна церква та державні чиновники продовжували надавати великого значення. Органами влади було посилено контроль над усіма сферами, пов'язаними з навчанням іноземних студентів. Особлива увага приділялася православним слов'янам.

Для всебічного висвітлення проблеми здобуття югослов'янами духовної освіти в Київській академії упродовж 1900-1918 рр., нами було проаналізовано, окрім відомих джерел, також і ту наукову літературу та архівні документи, які раніше не були залучені до аналізу зазначеного питання. Оскільки слов'яни з Балкан приїжджали до українських навчальних закладів ще з першої половини XVIII ст., а сплеск цього процесу припадав на XIX ст., то більшість дослідників приділяла увагу лише цим хронологічним рамкам. Зокрема в українській історіографії необхідно виділити доробок О.В. Павлюченка¹⁴¹, який вивчаючи, суспільні зв'язки українського та югослов'янських народів, велику увагу приділив питанню навчання югослов'ян в українських духовних навчальних закладах. О.В. Павлюченко зазначає, що цей процес ішов на користь югослов'янським народам, які відчували велику потребу у грамотних людях, а випускники українських навчальних закладів відігравали на своїй батьківщині значну роль у розвитку окремих гуманітарних наук¹⁴². Також високу оцінку ролі Києва у здобутті вищої освіти слов'ян було дано українським дослідником Ф.П. Шевченком. Історик відзначав, що багато з тих, хто навчався в Київській

* Саган Г.В. – кандидат історичних наук, докторант Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України.

¹⁴¹ Павлюченко О.В. Україна в югослов'янських суспільних зв'язках (друга половина XIX – початок XX ст.).- К., 1992.- 205 с.

¹⁴² Павлюченко О.В. Україна в югослов'янських суспільних зв'язках (друга половина XIX – початок XX ст.).- К., 1992.- С. 78.

духовній академії, у себе на батьківщині займалися викладацькою діяльністю а кілька десятків осіб присвятили своє життя суто церковній діяльності¹⁴³.

Інакше оцінює навчання слов'ян в Російській імперії, а відтак і в Україні, яка на той час входила до імперії, О.Н. Саган¹⁴⁴. Посилаючись на архівні документи, науковець впевнено переконує, що навчальний процес югослов'ян та інших іноземців був дуже заполітизований і мав ряд негативних рис. Із великої кількості архівних фактів, введених О.Н. Саганом до наукового обігу, варто навести кілька цитат з листа мандрівника та дослідника О.Рачинського до графа О.Толстого, у яких демонструється своєрідне бачення проблеми, що ми вивчаємо: "неусвідомлене" єдиновір'я, яке тягне його (слов'янина – Г.С.) вчитися в Росію, незважаючи на те, що на Заході вчитися і авторитетніше, і дешевше. Зустрінутий тут недружелюбно, він "охолоджується" від предмета, що його сюди притягував, стає байдужим православ'ю, "яке у нас (в Росії – Г.С.) сповідується лише на словах, стає зневажати наше "мавпяче суспільство" і глибоко сумує про втрачений час. Бо загальнолюдські знання, які він звідси вивозить, дісталися б йому в Німеччині значно дешевше, і значно простіше в Парижі"¹⁴⁵. Така точка зору має своє фактологічне підтвердження, у тому числі й у тих нових архівних матеріалах, які опрацьовані нами.

Варто зазначити, що на початку ХХ ст. запрошення та дозвіл навчатися на території тогочасної Росії було однією з стратегічних ліній зовнішньої політики імперії. Особлива увага приділялася навчанню в духовних закладах. В такий спосіб був відновлений дієвий спосіб відстоювання та захисту інтересів Російської імперії на Балканському півострові та, за можливістю, в інших регіонах світу. Під гаслом "духовної допомоги" Росія не просто підтримувала православних побратимів серед югослов'ян, але й намагалася нав'язати там власні церковні та суспільні порядки. Один із російських викладачів у Сербії – професор П.Кулаковський – закликав, зокрема, російських колег "не допустити утворення особливого тексту сербських церковних книг, особливої літургійної мови"¹⁴⁶. Подальші поради П. Кулаковського розкривають справжню імперську суть "духовної освіти" в Росії: "Питання про виховання слов'ян дуже важливе. Слов'яни, особливо південні, не повинні мати своїх – болгарських, сербських та інших – університетів. ...тепер, при всьому безладді у вихованні у нас, все-таки кращі патріоти у сербів і болгар – наші вихованці"¹⁴⁷. Звичайно, до нас дійшло

¹⁴³ Шевченко Ф.П. Роль Києва в міжслов'янських зв'язках у XVII – XVIII ст. (Доповідь на V Міжнародному з'їзді славистів.- Софія, вересень 1963 р.) – К., 1963.- С. 30.

¹⁴⁴ Саган О.Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан.- К., 2004.- 909 с.

¹⁴⁵ Цит. за: Саган О.Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан.- К., 2004.- С. 283.

¹⁴⁶ Кулаковський П.А. Начало русской школы у сербов в XVIII в. // Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук.- Т XVIII.- Кн. 2.- СПб., 1903.- С. 6-9.

¹⁴⁷ Проф. Кулаковський П. Победоносцеву К.П. Письмо 8.03.1889 г. из Варшавы "О необходимости поставить Сербскую Церковь в зависимость от России" // IP НБУ.- Ф.ХІІІ.- Спр. 350.- Л. 3.

мало фактів про конкретні механізми діяльності російських агентів на Балканах, оскільки їхні звіти і листи переважно знищувалися. Цитований лист П.Кулаковського теж має гриф секретності і припис автора: "Щиро прошу, щоб цей лист був прихований від митрополита Михайла і взагалі від слов'ян"¹⁴⁸.

Офіційна позиція з приводу освіти південних слов'ян в Російській імперії була сформована наприкінці ХІХ століття. Уряд прийняв документ, який нормував процес навчання південних слов'ян у Росії. Це були розроблені Комісією з освіти південних слов'ян в Росії "Правила вибору і рекомендації слов'янських уроженців в російські навчальні заклади" (прийняті 24 квітня 1897 р.)¹⁴⁹. Правила дозволяли брати на навчання іноземних слов'ян і утримувати їх на кошти Священного Синоду. У "Правилах" у чотирнадцяти статтях було розписано всі умови набору та навчання південних слов'ян в освітніх закладах Російської імперії. Оскільки студентами опікувався Св. Синод, то "Правила" були розроблені спеціально лише для православних студентів. До речі, південними слов'янами тоді в Російській імперії вважали уроженців Сербії, Болгарії, Македонії, Чорногорії та Боснії й Герцеговини. Хорватів і словенців, а також чехів і словаків визначали як австрійських слов'ян, тому стипендію на навчання їм не виділяли. Позбавлялися права на отримання стипендії і православні з території Російської імперії¹⁵⁰. Також, на утриманні Св. Синоду у 1900-1918 рр. перебували румунські та сірійські студенти. З їхніми православними церквами Російська Православна Церква мала дружні відносини. Під час Першої світової війни румуни та сірійці були чи не єдиними студентами, які презентували іноземців у Київській академії¹⁵¹.

"Правилами" (стаття 4) було передбачено обов'язкове повернення стипендіатів після навчання на батьківщину (принаймні категорично заборонялося брати їх на службу в Росії). Приймати на навчання могли лише визначені навчальні заклади. До їх переліку входили: університети Санкт-Петербурзький, Московський, Київський, Харківський і Новоросійський, усі військово-медичні училища та духовні семінарії, а також гірські та лісотехнічні інститути Санкт-Петербурга і Харкова. Також було визначено перелік середніх навчальних закладів, де могли навчатися слов'яни. А це – усі духовні училища, семінарії та кадетські корпуси. До кадетських корпусів набирали лише малолітніх хлопчиків дев'яти-десяти річного віку. Проте перевага надавалася бажаним навчатись у духовних училищах і семінаріях, оскільки, на думку російських дипломатичних працівників, на Балканах спостерігався дефіцит священнослужителів у православних храмах.

Значно менше пропозицій надавалося для навчання дівчат. На теренах України вони могли вибрати Левашівський пансіонат у Києві, Слов'янський

¹⁴⁸ Там само.- Л. 3 зв.

¹⁴⁹ Центральний Державний історичний архів України в м. Києві (далі ЦДА України).- Ф. 711.- Оп. 3.- Спр. 2576.- Арк. 2-3.

¹⁵⁰ Там само.- Спр. 2576.- Арк. 3.

¹⁵¹ Там само.- Спр. 2680.- Арк. 3-36; Спр. 2680.- Арк.26, 54.

розсадник в Одесі, Керченський Кушніковський дівочий інститут. У Росії дівчат з Балкан приймали Астраханська жіноча гімназія і два інститути у Санкт-Петербурзі, які мали медичну спеціалізацію.

Отже, на долю українських вузів припадала більша частина контингенту південних слов'ян, які навчалися в Російській імперії. Проте комісії, що працювали на Балканах, для того щоб, збалансувати розподіл абітурієнтів, на свій розсуд визначали вуз, до якого буде надіслано стипендіата.

Набирали кандидатів для навчання спеціальні агенти при дипломатичних місіях у Туреччині та слов'янських країнах. З агентів формувалися спеціальні місії при Генеральних консульствах. Для сербів така місія була відкрита у Белграді, чорногорців – в Цетині, македонців – в Салоніках. Також в окремих югославських містах приймали прохання для навчання у віце-консульствах і передавалися у Генеральні консульства. Роботу з набору південних слов'ян для навчання в Російській імперії проводили у віце-консульствах, що розташовувалися у Бітолі (Македонія), Прізрені (Сербія), Ніші (Сербія), Сараєво (Боснія і Герцеговина) та інших містах. Усі справи з набору місії мали завершувати до 1 квітня поточного року, після чого документи абітурієнтів розглядала Комісія з освіти при уряді Росії. Пакет документів містив різнопланову інформацію про претендентів на отримання стипендії. Першою мала бути заява із вказівкою на той чи інший заклад Російської імперії, у якому хотів навчатися кандидат. Подавалось також свідоцтво про народження, атестат закладу, у якому він навчався на батьківщині, з перерахунком предметів. Претендент також мав надати інформацію про батьків, зокрема про їх матеріальний стан. Дуже бажаною була рекомендація від місцевої влади чи духовних осіб. Особливою вимогою було знання російської мови. Також враховувалися потреба православного населення у священнослужителях.

На основі опрацювання низки відповідних архівних справ, ми можемо прослідкувати частку іноземців, у тому числі південних слов'ян і югослов'ян, у загальній кількості студентів Київської духовної академії. (Табл. №1.)¹⁵².

Таблиця № 1

Роки прийому	Загальна кількість студентів	Іноземці							
		Південні слов'яни				Інші		Разом усіх іноземців	
		Югослов'яни		Болгари					
		кі-ть	%	кі-ть	%	кі-ть	%	кі-ть	%
1900 р.	55	1	1,8%	4	7,2%	13	23,4%	18	32,4%
1901 р.	48	2	4,2%	–	–	–	–	2	4,2%
1902 р.	49	1	2,5%	–	–	1	2,5%	2	5%
1903 р.	52	4	7,6%	–	–	2	3,8%	6	11,4%

¹⁵² Там само.- Спр. 2551.- Арк. 6-7.; Спр. 2868.- Арк. 1-4.; Спр. 3051.- Арк. 1-2.; Спр. 3151.- Арк. 1-4.; Спр. 3179.- Арк. 3-4.; Спр. 3621.- Арк. 1-2.; Спр. 3732.- Арк. 81-82; Спр. 3931.- Арк. 4-11.

1904 р.	51	1	2%	3	6%	5	10%	9	18%
1905 р.	50	–	–	1	2%	–	–	1	2%
1906 р.	54	2	3,8%	5	9,5%	1	1,9%	8	15,2%
1907 р.	49	1	2,5%	3	7,5%	1	2,5%	5	12,5%
1908 р.	47	1	2,2%	3	6,6%	–	–	4	8,8%
1909 р.	48	–	–	1	2,1%	3	6,3%	4	8,4%
1910 р.	48	1	2,1%	–	–	–	–	1	2,1%
1911 р.	56	1	1,8%	1	1,8%	1	1,8%	3	5,4%
1912 р.	50	1	2%	1	2%	2	4%	4	8%
1913 р.	55	1	1,8%	5	9%	1	1,8%	7	12,6%
1914 р.	28	–	–	–	–	–	–	–	–
1915 р.	91	2	2,2%	–	–	–	–	2	2,2%
1916 р.	58	–	–	–	–	2	3,4%	2	3,4%
1917 р.	105	–	–	–	–	–	–	–	–
Разом за всі роки	944	19	1,9%	27	2,7%	32	3,2%	78	7,8%

Набрані кандидати отримували статус стипендіата, тобто перебували на повному забезпеченні навчального закладу. Крім стипендіатів, у Російській імперії навчалися слов'яни та інші іноземці й за власний рахунок, або перебували на забезпеченні Синодів своїх країн. Проте абсолютна більшість південних слов'ян, які навчалися у Київській духовній академії, фінансувалися Св. Синодом. Із сорока шести осіб, які були прийняті в Академію у досліджуваний період, лише шестеро навчалися за власні кошти або утримувалися стипендією від своїх ієрархів. Так, у 1907 р. було прийнято всього двох болгар на навчання за власний кошт: Станіслава Аргізова і Афанасія Димитрова, у 1912 р. – чорногорця Лазара Радоніча і болгарина Сафронія Човдорова прийняли за кошти місцевих ієрархів¹⁵³ у 1915 р. два серби – Ніконор і Кирил – були на власному утриманні¹⁵⁴.

За студентами, які навчалися в Російській імперії, вівся постійний контроль не лише російських спецслужб, але й установ країни народження. Особливо детальний в тих випадках, коли студентів утримували світські чи духовні особи з їх батьківщин. З цією метою Академія регулярно наприкінці навчального року надсилала до синодів церков південних слов'ян виписки з оцінками за пройдені курси та за поведінку студентів.

¹⁵³ Там само.- Спр. 3151.- Арк. 1.; Спр. 3621.- Арк. 1.

¹⁵⁴ Извлечение из журналовъ совѣта Императорской Киевской Духовной Академіи за 1915-1916 учебный годъ.- К., 1916.- С.90.

У 1903 р. у черговий раз почала мінятися стратегія російської влади щодо навчання югослов'ян і болгар в освітніх закладах імперії. В умовах економічної та політичної нестабільності, яка розпочалася на початку століття, було вирішено скоротити прийом іноземців у навчальні заклади. Наказом імператора № 2395 (від 13 грудня 1903 р.) запроваджувалися поправки до "Правил" вступу підданих осіб інших держав¹⁵⁵. Насамперед мова йшла про навчання у духовних установах. У наказі зазначалося, що до російських освітніх духовних закладів будуть приймати тільки тих іноземців, які не можуть отримати належної освіти вдома. Південні та східні слов'яни мали можливість отримувати в себе необхідну початкову та середню освіту, а тому їх перестали приймати до російських духовних училищ і семінарій, а брали лише до академій. Як зазначалось у наказі, такі зміни були викликані нестачею місць та коштів для утримування російських малолітніх дітей. Понад це, указ закріпив вже існуючу ситуацію, коли в силу соціально-економічних обставин навчальні установи імперії ще наприкінці XIX ст. почали впроваджувати норми, узаконені цим документом. І навіть при прийомі у вищі навчальні заклади перевага надавалася тим абітурієнтам, які мали можливість навчатися за власний кошт або за рахунок Синодів тих країн, які направляли студентів.

У Київській духовній академії, як, напевно, і в інших навчальних закладах, досить часто траплялися випадки, коли кошти з дому надходили невчасно або їх взагалі припиняли пересилати. Це змушувало іноземних студентів звертатися з проханнями до керівництва Академії надати їм стипендію. Проте Академія не задовольняла ці прохання, оскільки жодних фінансових зобов'язань перед цими іноземцями на себе не брала¹⁵⁶. Також не зобов'язувалася й лікувати хворих студентів іноземного походження, які навчалися за власний кошт. Їх або відправляли додому та приймала назад після повного одужання, або ж лікували за їх кошти¹⁵⁷. Зазначимо, що медичне забезпечення при Академії було на хорошому рівні. При КДА була своя лікарня, співробітники якої докладали значних зусиль для покращення здоров'я студентів. Проте і тут були значні труднощі, про що свідчать звіти Академії. Зокрема в останньому з останніх звітів (за 1912-1913 н. рр.) зазначено, що у звітний період хворіло 48 студентів. Випадків захворювань, що вимагали перебування в лікарні – 57, з них 56 від 1 до 30 днів, 1 – довше місяця. Це були наступні захворювання: 6 – малярія, 7 – нервові розлади, 11 – шлунково-кишкові захворювання, 10 випадків – грип, 3 – ангіна, 1 – пневмонія, 1 – хвороба печінки, 1 – апендицит, 4 – фурункульоз, 1 – атрофія мускульної системи, 1 – отит, 7 – анемія. Протягом 1912-1913 навчального року скористалися академічною лікарнею амбулаторно 534 особи, які мали 1042 відвідування. За той же рік студенти не хворіли такими важкими хворобами як тиф і туберкульоз. Позитивним було те, що вже протягом семи років в Академії не було ні тифу, ні туберкульозу. Ситуація кардинально

¹⁵⁵ ЦДДА України.- Ф. 711.- Оп. 3.- Спр. 2852.- Арк. 2.

¹⁵⁶ Там само.- Спр. 2576.- Арк. 2.

¹⁵⁷ Там само.- Спр. 2616.- Арк. 1-3.

змінилася на краще після того, як у КДА почали користуватися артезіанською водою¹⁵⁸. Кількість захворювань, особливо тих хвороб, які пов'язані з шлунково-кишковим трактом, різко збільшувалися під час сесій чи посту. Це засвідчувало, що харчування в Академії було організовано в цілому не погано, але навчальний процес психологічно виснажував студентів і викликав у них загострення хронічних хвороб.

Важливим для іноземців було питання пов'язане із забезпеченням навчальною літературою. При КДА була створена так звана фундаментальна бібліотека, яка постійно поповнювалася новою літературою. Станом на 1912-1913 навчальний рік у бібліотеці було 52737 назв книг, які нараховували 96538 томів. З них 356 – назв підручників у кількості 2282 екземпляри. Також при Академії була студентська бібліотека, яка поповнювалася за рахунок пожертв редакцій духовних журналів, наставників КДА і колишніх вихованців, а також невеликими щорічними студентськими внесками. У цій бібліотеці на 1913 р. було 1772 назв книг і брошур у кількості 2675 томів¹⁵⁹. Отже для навчального процесу в Київській академії були створені достатні умови.

Та найціннішим надбанням навчального закладу, за свідченнями випускників¹⁶⁰, були його викладачі, серед яких виділимо професорів М.Смирнова, С.Голубєва, В.Попова, М.Скабаланова та інших. Саме завдяки їхнім цікавим та виспрофесійним лекціям рейтинг цього навчального закладу утримувався на висоті.

У контексті порушеного питання варто відзначити, що югослов'яни а також болгари теж вирізнялися у навчальному процесі. По-перше, на фоні інших іноземців, їхня успішність була кращою¹⁶¹. Окрім цього, практично всі південні слов'яни, навчаючись у духовних семінаріях чи інших середніх закладах у себе в дома, не вивчали стародавні мови, що було обов'язковим в аналогічних установах Російської імперії. Тому при вступі вони не могли успішно здати іспит з цього предмету. Керівництво Академії проявило розуміння і дозволило таким абітурієнтам не здавати вступних іспитів зі стародавніх мов¹⁶². Проте навчання в Академії не передбачало спецпрограми для цих студентів з вивчення стародавніх мов, тому вони разом із місцевими студентами, які вже мали певні знання цих мов, освоювали новий для себе предмет. Це засвідчує про не достатній рівень викладання мов в Росії в середніх навчальних закладах. Підтвердженням цього висновку є також результати вивчення мов болгарами та югослов'янами, які були не гіршими за рівень місцевих студентів, зокрема у курсі стародавніх мов вивчали, як правило латинь. Проте найважче всім студентам, у тому числі й іноземцям, давалася єврейська. Але й тут іноземці не пасли задніх. Коли на курсі

¹⁵⁸ Речь о Отчетъ о состояніи Императорской Киевской Духовной Академіи за 1912-1913 учебный годъ.- К., 1914.- С.116-117.

¹⁵⁹ Там само.- С.117.

¹⁶⁰ Преловська І. Київська Академія: історія і сучасність // Труды Київської Духовної Академії.- К., 2003.- № 1.- С.21.

¹⁶¹ Там само.- Спр. 2600.- Арк. 2, 4, 6, 7, 9.

¹⁶² Там само.- Спр. 2603.- Арк. 1-4.

діпазони залікових оцінок з єврейської коливалися від трьох з двома мінусами до чотирьох, а з латині – від трьох з двома мінусами до п'яти, то південні слов'яни мали достатньо високі результати. Цю тезу можна продемонструвати на прикладі I курсу 1913-1914 навчального року (Табл. № 2).¹⁶³.

Таблиця № 2

ПРИЗВИЩА	ЄВРЕЙСЬКА		ЛАТИНЬ	
	РІЧНА	ІСПИТ	РІЧНА	ІСПИТ
Данііль Мілутіч (серб)	4	4	4	4
Матей Хрїстов (болгарин)	3	3	5 -	5
Ніколай Стефанов (болгарин)	3	4	4	4 +
Петр Стоїлов (болгарин)	4	4	4 +	4 +
Ілья Попов (болгарин)	3	3	4	4 -
Ніколай Інглізов (болгарин)	3	3 +	4	4 +

Саме питання вивчення мов було визначальним для іноземних слов'ян при навчанні в Академії. Недостатнє знання російської також дуже суттєво впливало на якість знання з інших предметів, які викладались цією мовою. Майже в усіх випадках перездачі якогось предмету югослов'яни та й інші іноземці мотивували свої погані результати недостатнім знанням російської. З цієї ж причини всі іноземці навчалися на історичному відділенні академії, оскільки там були менші вимоги до знань російської мови. Зазначимо, що вступали до Києва чи не найкращі випускники з Балкан чи іншого зарубіжжя. Про це засвідчують як рекомендації духовних осіб, так і виписки з атестатів, які абітурієнти подавали при вступі до Академії. На жаль, змінити на краще успішність іноземців Академія не змогла. Слід зауважити, що й місцеві студенти також дуже безграмотно писали російською. У двох відділеннях, що були в Академії, а саме – історичному та словесному (філологічному), лише на філологічному два роки читали курс російської мови (разом з церковнослов'янською). На першому курсі було дві години на тиждень, на другому – одна, і лише з 1910 р. мову стали викладати три роки.

Загалом предмети, що викладались в Академії з 1900 р. ділились на три частини: загальнообов'язкові, перша і друга групи наук. Загальнообов'язкові предмети читались для всіх студентів. Перша група – на словесному відділенні, друга – історичному. На початку XX ст. студенти Київської академії мали змогу вивчати наступні предмети: (Див. Табл. № 3 і 4.)¹⁶⁴.

Таблиця № 3.

Курси	Загально-обов'язкові предмети	Год. в тиждень	Перша група предметів (філологічний)	Год.	Друга група предметів (історичний)	Год.
I	Святе письмо Старого Заповіту	1	Теорія словесності та історія іноземної літератури	4	Стародавня і загальна історія	3
	Єврейська мова	2	Англійська (чи німецька) мова	1	Французька мова	1
	Біблійна історія	4	Російська та церковнослов'янська мови	2	Російська і громадянська історія	4
	Психологія	3	Стародавні мови	2	Стародавні мови	2
	Патристика.	2				
	Історія філософії	3				
Разом	6 предметів	15	4 предмети	9	4 предмети	10
II	Історія російського розколу	4	Англійська (німецька) мова	2	Французька мова	2
	Патристика	2	Біблійна археологія	1	Нова і загальна громадянська історія	4
	Святе письмо Старого Заповіту	2	Російська і церковнослов'янська мови	1	Стародавні мови	2
	Педагогіка	3	Історія російської літератури	1		
	Логіка і метафізика	4	Стародавні мови	2		
	Вступ до богосл. наук	3				
Разом	6 предметів	18	5 предметів	7	3 предмети	8

¹⁶³ Підрахунки за: ЦДАУ.- Ф. 711.- Оп. 3.- Спр. 3732.- Арк. 81-82.

¹⁶⁴ ЦДА України.- Ф. 711.- Оп. 3.- Спр. 2868.- Арк. 8.

Курси	Загально - обов'язкові предмети	Год. в тиждень
III	Моральне богослов'я (ректорський курс)	4
	Гомілетика	3
	Історія і розбір західних віросповідань	2
	Історія рос. церкви	4
	Церковна археологія	2
	Загальна церковна історія	2
	Догматичне богослов'я	3
	Св. письмо Нового Заповіту	3
Разом	8 предметів	23
IV	Догматичне богослов'я	1
	Св. письмо Нового Заповіту	1
	Історія і розбір західних віросповідань	2
	Пастирське богослов'я	1
	Літургіка	2
	Церковне право	3
	Гомілетика	1
Разом	7 предметів	11

Отже, з наведеної програми добре видно, що студенти не були надто перевантажені навчальним процесом, особливо на двох останніх курсах. Це відчували навіть самі студенти, які не раз звертались до керівництва академії з проханням дозволити слухати лекції з не своєї групи предметів. Аналогічна ситуація була й в інших духовних академіях Російської імперії. Сміливість порушити це питання перед Обер-прокурором Синоду взяв на себе ректор Казанської духовної академії. Він запропонував обговорити можливість для студентів однієї спецгрупи академічного курсу слухати і здавати екзамен з предметів іншої групи з тим, щоб отримати з цих предметів бали і занести їх в атестат.

Проте після розгляду цього питання Св. Синод видав наказ № 4881 (від 7 листопада 1902 р.), яким заборонялося слухати студентам лекції понад норму предметів своєї спецгрупи¹⁶⁵. Мотивацією такого рішення було те, що в академіях читають багато предметів для різних груп в одні й ті ж години. Проте навіть побіжний аналіз розкладів занять у Київській академії показує, що розвести викладання предметів з різних спеціальностей не викликало особливих проблем. Навіть більше, розклад на 1903 р. (з 1 січня), тобто наступного року після прийняття наказу, був виправлений так, щоб групові предмети читалися паралельно, а студенти самовільно, як це вони робили раніше, не могли відвідувати лекції не своєї групи. При такому підході до навчального процесу югослов'яни об'єктивно не могли покращити свої знання з російської мови. Як вже зазначалося, усі вони навчалися на історичному відділенні, а там взагалі не

¹⁶⁵ Там само.- Спр. 2668.- Арк. 2.

викладали цей предмет.

Але цим проблеми з викладанням російської мови не завершилися. Неграмотність, яка була характерною для всіх студентів, і не дуже високі оцінки із загальноосвітніх предметів, спонукала керівництво навчального закладу до більш рішучих дій. Після прийняття нового статуту (1910 р.) були внесені зміни й до навчальних програм. На I-II курсах розпочали читати новий спецкурс – історія й розвінчання західного віросповідання. Російську і церковнослов'янську мови почали викладати замість двох три роки. На III курсі, окрім загальноосвітніх, додали спецпредмети: для відділення словесності – російську і церковнослов'янську, для істориків – історію російської і західної церкви. Також було збільшено години з викладання загальноосвітніх курсів. Тому на II і III курсах вже щодня було по 5-6 пар, а не дві 2-3, як це було раніше. Четвертий курс мав два вихідних для підготовки кандидатських робіт¹⁶⁶. Також в останні роки діяльності Академії студентам дозволили відвідувати лекції не зі свого відділення. Окрім цього, усіх студентів та викладачів зобов'язали щодня відвідувати служби Божі.

Напередодні Першої світової війни майже всі гуртожитки були віддані під школу прапорщиків. А тому перед студентами Київської духовної академії постало житлове питання. З 1913 р. студентів почали набирати при умові, що вони будуть мешкати на приватних квартирах. Так співпало, що у 1913 та 1915 роках були останні вступи югослов'ян. А це: серб Данііль Мілутіч (1913 р.) та ієромонахи Ніканор і Кирил (1915 р.). Вони навчалися за свої кошти, проте їм надали гуртожиток, що було не типовим¹⁶⁷. Також у ці набори було зараховано п'ять болгар: Матей Хрістов, Ніколай Стефанов, Петр Стоїлов, Ілья Попов, Ніколай Інгілізов. Намагався стати студентом КДА ще один болгарин – Георгій Антонов. Його прохання про вступ розглядали 7 вересня 1915 р. Проте через затримку подачі заяви, незважаючи на те, що місця ще були (Академія могла набирати 150 осіб, див. Таблицю № 1), прохання болгарина було відхилене. На наш погляд, головною причиною цього став той факт, що Росія на той час перебувала у стані війни з Болгарією.

Також особливістю набору 1915 р. була велика кількість галичан – 18 осіб. Усі вони отримали спеціальну синодальну стипендію. Тут знову варто відзначити чергові політичні мотиви, які воююча Росія всіляко намагалася враховувати у всіх сферах життя, передусім у духовній сфері. Адже для імперії територія і населення Галичини мали великий інтерес. У стані бездержав'я галичани шукали собі надійних союзників чи захисників. Звичайно, Росія не була їх єдиною надією. Але збільшення до такої кількості студентів з Галичини – це було показником пріоритетів і Російської імперії, і галичан. Адже раніше в Академії фактично зовсім не було студентів з цього регіону України (в окремі роки – один студент). Окрім галичан, ще 27 студентів отримали стипендію Св.

¹⁶⁶ Речь о Отчетъ о состояніи Императорской Киевской Духовной Академіи за 1912-1913 учебный годъ.- К., 1914.- С.99-100.

¹⁶⁷ Извлечение изъ журналовъ совѣта Императорской Киевской Духовной Академіи за 1915-1916 учебный годъ.- К., 1916.- С.90.

Синоду, які Київській академії виділялися Св. Синодом з початку ХХ ст. Через військовий стан у 1915 р. навчання затрималось і, з дозволу військової влади, розпочалося лише 1 грудня. Під час навчання багатьох студентів призивали до армії. Тому на 1916-1917 навчальний рік до навчання приступило майже вдвічі менше студентів. Так, наприклад, на другому курсі з 91 студента залишилося 47. Такі ж скорочення відбулися й на інших курсах. Цікава, що жоден з югослов'ян у 1916 р. не з'явився на навчання.

Під час війни у Київській академії, як і в інших навчальних закладах України, з кожним роком ставало все важче організувати нормальний навчальний процес. У 1917 р. було поширене чи не останнє оголошення з набору студентів до Академії. Окрім типової інформації для такого типу оголошення, привертають увагу кілька особливостей. Зокрема зазначалось, що набиратимуть 75 осіб, тобто в двічі менше від попередніх років. Усі студенти будуть проживати на приватних квартирах. Разом з тим, незважаючи на всі складнощі того часу, в оголошенні повідомлялось, що Св. Синод виділяє, як і раніше, 27 стипендій, двадцять з яких призначалися для вихованців семінарії¹⁶⁸.

На нормальний розвиток навчального процесу вселило надію розпорядження Комісаріату народної освіти (НКО) УРСР, який у квітні 1919 р. прийняв рішення про те, що помешкання, садиби та інші угіддя Академії не підлягатимуть конфіскації і лише у випадку "пекучої" потреби реквізиція може бути проведена після згоди НКО, у відомстві якого знаходився навчальний заклад¹⁶⁹.

Як виявилось згодом, "пекуча" потреба була не за горами. За наказом більшовицького уряду вже у 1920 р. КДА була закрита. Хоча є повідомлення про продовження навчання до 1923 р. приватно, але відновити нормальний навчальний процес вже не вдалося. Частина професорсько-викладацького персоналу Академії емігрувала, інші були репресовані¹⁷⁰. Так трагічно завершилась доля Київської академії на поч. 20-х років ХХ ст. Ці останні два десятиліття існування КДА були насичені багатьма особливими процесами і подіями. Вони мали не тільки історичне значення для України в галузі теологічної освіти, але й міжнародний резонанс, відлуння якого пробивається в сьогодення.

Здійснений аналіз архівних документів дозволяє нам стверджувати, що на початку ХХ ст. Київська духовна академія продовжувала успішно відстоювати й пропагувати імперські ідеї царської Росії не тільки на території України, але через навчання в ній іноземців, успішно поширювала їх на території тих країн, звідки приїжджали ці студенти. Підбір кандидатів на навчання з інших країн був не випадковим. Молодь цілеспрямовано запрошували лише з православних регіонів Європи і навіть Азії, де розвивалося православ'я. Саме релігійний чинник був провідним у лобюванні зовнішньополітичних інтересів Російської

¹⁶⁸ ЦДДА України.- Ф. 711.- Оп. 3.- Спр. 3928.- Арк. 10.; Спр. 3863.- Арк. 5-6.

¹⁶⁹ Там само.- Спр. 4057.- Арк. 8.

¹⁷⁰ Преловська І. Київська Академія: історія і сучасність // Труды Київської Духовної Академії.- К., 2003.- № 1.- С.21.

імперії. З цих міркувань запрошували на навчання у духовні заклади імперії югослов'ян, болгар, румун та інших іноземців. З югослов'ян були представлені лише серби, чорногорці македонці та боснійці з герцоговинцями. Хорватів та словенців у той час в Росії називали австрійськими слов'янами, і оскільки вони відносилися до католицького світу, то з ними працювали в інших сферах. Югослов'яни, які навчалися в КДА занурювалися у ті суспільно-політичні процеси, які мали місце в Україні та разом з українською інтелігенцією та студентством формували міжнародний освітній процес¹⁷¹, який тривав в Україні до встановлення більшовицької влади.

На початку ХХ ст. Україна, як частина Російської імперії, досить успішно справлялася з поставленими перед нею завданнями щодо підготовки балканської молоді у своїх вищих школах. Проте це не завжди співпадало з національними інтересами України, а інколи й відверто шкодили їм. Тому сьогодні ми маємо врахувати усі позитивні та негативні сторони цього історичного досвіду, щоб максимально результативно розвивати традиції навчання іноземців в українських вузах у відповідності до викликів сьогодення.

*Б.Бойко** (м. Житомир)

РОЛЬ ДУХОВЕНСТВА ВОЛИНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У ВЕДЕННІ ТА ЗБЕРЕЖЕННІ ЦЕРКОВНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ

В останні півтора десятиріччя дослідники багатьох галузей науки звертають належну увагу на вивчення архівних документів і матеріалів. Певною мірою можна говорити навіть про появу тенденції видавати книги історичного та релігієзнавчого характеру у форматі опублікованих архівних документів, що обумовлено рядом причин: відкритістю архівів, зняттям режиму секретності із раніше недоступних фондів, прагненням науковців звертатися до першоджерел тощо. У зв'язку з цим тема даного дослідження є актуальною і має практичне значення.

Обрана для вивчення проблематика становить також неабиякий науковий інтерес. У працях сучасних вітчизняних вчених висвітлено різні аспекти діяльності духовенства та церковних інституцій. Зокрема Г. Надтока, С. Жилюк, Г. Махорін, О. Саган та інші показали участь православного духовенства у політичному, суспільно-громадському, культурному житті, розкрили місіонерські та благодійницькі напрямки у його роботі. Проте роль православного духовенства синодального періоду у збереженні церковнопарафіяльних документів залишається невисвітленою. А досвід ведення

¹⁷¹ ЦДДА України.- Ф. 711.- Оп. 3.- Спр. 3872.- Арк. 2-5.

* Бойко Б.Є. – магістр богослов'я, настоятель Михайлівського храму м. Житомира.